NEMIS TILINI O‘RGANISHDA TALABALARNING IJTIMOIY LINGVISTIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: OMILLAR VA SHAROITLAR.

S.A.Ziyaeva, *O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, DSc*
sevarazijaeva75@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada chet tilini o'zlashtirishda filologiya fakulteti talabalarida ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish muammolari ko'rib chiqiladi , xususan, nemis tilini o'rganayotgan talabalarda ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish darajasining mezonlari va ko'rsatkichlari aniqlanadi

Abstract. The article considers the problems of the formation of sociolinguistic competence among students-philologists in mastering a foreign language, in particular, the criteria and indicators of the level of formation of sociolinguistic competence among students are determined.

Kalit so'zlar: kompetentsiya, ijtimoiy lingvistik kompetentsiya, nutqiy xulq-atvor, ijtimoiy munosabatlar, kompetentsiyani shakllantirish, kompetentsiyani shakllantirish darajasini aniqlash mezonlari.

Keywords: competence, sociolinguistic competence, speech behavior, social relations, competence formation, criteria for determining the level of competence development.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiya ta’limning ijtimoiy yo'nalishini aks ettiruvchi kommunikativ kompetentsiyaning tarkibiy qismi sifatida "til vositalari to'plamiga ega bo'lish va kontekstning ijtimoiy-madaniy va situatsion aspektlariga qarab ularni tanlash qobiliyatidir" [Zueva, 2002, 9-b]. Ijtimoiy lingvistik kompetentsiya - bu shaxsning kommunikativ harakat shartlariga mos ravishda til vositalarini tanlash qobiliyati.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiya ijtimoiy-madaniy kompetentsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib , bu so'zlovchining til va nutq ijtimoiy-madaniy

qoidalarni bilishini anglatadi. Biroq, ijtimoiy-madaniy kompetentsiyadan farqli o'laroq, u ijtimoiy vaziyat, kommunikativ vazifalar, mavzular, muloqot joylari va muloqot qiluvchilarning ijtimoiy rollariga qarab ma'lum bir til vositalaridan foydalanish xususiyatlarini o'rganish va o'zlashtirishga qaratilgan bo'lsa , ijtimoiy-madaniy kompetentsiya esa notiqlarning ijtimoiy va nutqiy xulq-atvorining milliy-madaniy xususiyatlaridan to‘g‘ri foydalanish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiyaning tarkibiy qismlari milliy-madaniy komponentli leksika, milliy-madaniy semantikaga ega bo'lgan frazeologik birliklar, og'zaki muloqot formulalari, maqollar, matallar, kinoya so'zlar va boshqalar kabi ijtimoiy mavqe, ijtimoiy-psixologik masofa va muloqot ishtirokchilari holatidagi tengsizlikni ifodalashga xizmat qiluvchi til birliklarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy munosabatlarning turli lingvistik belgilaridir. [Zueva, 2002, 9-b].

Nutqiy harakat berilgan yoki mavjud vaziyat yoki kommunikativ kontekstga qarab turli usullarda shakllanadi: muloqot ishtirokchilari, uning yuzaaga kelish shartlari va kommunikativ harakat vositalari. Muloqotning har bir sohasi va holati ijtimoiy lingvistik kompetentsiyaning muayyan bir tarkibiy qismlarini amalga oshirishni o'z ichiga oladi . Shu bilan birga, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi turli rollar munosabatlari, ijtimoiy mavqei va ijtimoiy-psixologik masofa alohida ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, muloqot ishtirokchilarining nutq xatti-harakati turli xil biologik (fiziologik) va ijtimoiy omillarning ta'siri bilan oldindan belgilanadi, bu aloqani ifodalashning ma'lum nutqiy va nutqiy bo'lmagan vositalarini tanlashni o'z ichiga oladi (nutq odob-axloq qoidalari, nutqning intonatsiya parametrlari, ijtimoiy belgilangan leksika, va boshqa nutq belgilari) va ma'lum bir ijtimoiy kontekstda sotsiolektlarning nutq portretini tashkil qiladi.

Bunday sotsiolingvistik nyuanslarni bilmasdan turib, filolog talaba-yoshlarning chet tilini to'liq o'zlashtirishi mumkin emas.

Lingvo-uslubiy adabiyotlarda ko'rib chiqilayotgan muammoning tadqiq

darajasini o'rganar ekanmiz, ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish metodologiyasining bir nechta ishlanmalari asosan nolingvistik universitetlar (jismoniy tarbiya universitetlari, texnik universitetlar, turizm va servis fakultetlari) talabalari uchun yoki o'qitish jarayonida, asosan, ingliz tili, og'zaki muloqot komponentlariga asosilangan pedagogika oliy o'quv yurtlarining til fakultetlariga mo'ljallanganligi ma'lum bo'ldi.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish metodologiyasi uning mazmuni va tarkibiy qismlarini aniqlash, baholash mezonlari va bu kompetentsiyani shakllantirish darajasi ko'rsatkichlarini ishlab chiqish, samarali shakllantirish uchun dasturiy-uslubiy ta'minot va pedagogik shart-sharoitlar yaratishni, ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirishning uslubiy qoidalari va modellarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish uchun uchta texnologik komponent zarur:

1. Axborot-resurs komponenti, haqiqiy didaktik materiallarga asoslangan, ularning funksionalligi (dars mavzusiga muvofiqligi, ma'lumotlarning dolzarbligi va yangiligi, talabalarning qiziqishlariga muvofiqligi), vaziyat va muammolilik asosida tanlangan.

Talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasini shakllantirish texnologiyasining axborot-resurs komponentidagi asosiy nuqta - bu haqiqiy materiallarning didaktik salohiyati. Shunday qilib, multimedia va bosma didaktik vositalarning haqiqiyligi chet tilli muhitda ijtimoiy qadriyatlar to'g'risidagi bilimlarni to'plashga va chet tilli jamiyatning ijtimoiy va madaniy voqeligini o'z ona vatani haqiqati bilan solishtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, o‘quvchilarni o‘rganilayotgan til faoliyatining real sharoitlariga yaqinlashtiradi, tilning mintaqaviy va ijtimoiy-madaniy jihatlariga kognitiv qiziqishni shakllantiradi.

2. Bo'lajak tarjimonlarning ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish texnologiyasining interfaol komponenti "kommunikativ yo'nalganlik,

interaktivlik, fanlararo aloqalarga tayanish, tarjimonlarning rivojlanishini ta'minlaydigan insonning o'zini o'zi tashkil qilish, o'zini o'zi tayyorlash va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyati" uslubiy texnika va shakllarni tanlashni qamrab olgan haqiqiy material bilan ishlash algoritmini o'z ichiga oladi. [Bobrikova , 2014, 15-b.] .

Talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetentsiyasini shakllantirishda haqiqiy material bilan ishlash algoritmi quyidagilardan iborat:

1) kirish bosqichi. Bu bosqichda talabalar yangi ijtimoiy belgilangan lingvistik vositalar bilan tanishadilar va ularni birlamchi qayta ishlashni amalga oshiradilar;

2) mashg'ulot bosqichi. Talabalar audiovizual materialda ijtimoiy belgili til vositalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini kuzatadilar;

3) ijodiy bosqich. Talabalar nutqida audiovizual materialni aktuallashtirish amalga oshiriladi [Bobrikova , 2014, 17-b.].

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish samaradorligi talabalarning auditoriya, darsdan tashqari va mustaqil nazorat qilinadigan ishlarining kombinatsiyasi bilan ta'minlanadi.

3. Talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish texnologiyasining diagnostik komponenti test, interfaol va aks ettiruvchi diagnostika materiali bilan ifodalanadi.

Shunday qilib, talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish modeli maqsadli, mazmunli, texnologik va samarali baholash bloklar to'plamidir.

Talabalarning chet tilini o'zlashtirishda ijtimoiy-lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish o'rganilayotgan kompetentsiyaning asosiy to'rtta komponenti mezonlari bilan belgilanadi:

1) lingvopragmatik : nutqning o'zaro ta'sirini tashkil qilish qobiliyati; chet tilida suhbatdoshning nutqini tushunish; o'zining kommunikativ xatti-harakatlarini va suhbatdoshning xatti-harakatlarini tartibga solish qobiliyati;

2) lingvistik: matnning uslubi va strukturaviy xususiyatlarini bilish; muayyan ijtimoiy va kommunikativ kontekstda qo'llaniladigan nutq odobi formulalariga ega bo'lish;

3) vaziyatli (ekstralingvistik): kommunikativ vaziyatga muvofiq suhbat qurish qobiliyati, kommunikativ vaziyatni hisobga olgan holda etishmayotgan ma'lumotlarni aniqlash qobiliyati; kommunikativ vaziyatga adekvat javob berish qobiliyati;

4) ijtimoiy-statusli: suhbatdoshga ijtimoiy jihatdan to'g'ri murojaat qilish usullariga ega bo'lish; o'zining ijtimoiy roli va suhbatdoshning rolini hisobga olgan holda nutq xatti-harakatlarini rejalashtirish qobiliyati; suhbatdoshning nutqining xususiyatlarini inobatga olgan holda muloqotni tashkil qilish qobiliyati [Gustomyasova , 2010].

Bo'lajak mutaxassislarning ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish darajasini aniqlash uchun quyidagi mezon va ko'rsatkichlar ajratiladi:

1. Talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasining shakllanish darajasini aniqlashning motivatsion mezoni o‘rganilayotgan chet tiliga ijobiy munosabatni rivojlantirish, sotsiolingvistik kompetentsiyani shakllantirish, bo‘lajak mutaxassisning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, tolerant muloqot va turli etnik guruhlar vakillari bilan o'zaro munosabat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish.

2. Talabalarning ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish darajasini aniqlashning kognitiv mezoni chet tilini o'rganish jarayonida olingan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi.

3. Talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasining shakllanish darajasini aniqlashning kommunikativ mezoni talabalarning boshqa odamlarni tushunish va idrok etish kommunikativ qobiliyatlarini, konfliktli vaziyatlardan to'g'ri chiqib ketish qobiliyatini, ishbilarmonlik muloqoti etikasi haqidagi bilimlarini tavsiflaydi .

4. Talabalarning ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish

darajasini aniqlashning shaxsiy mezoni kasbiy faoliyat jarayonida turli madaniyatlar vakillari bilan muloqot qilish va o'zaro munosabatda bo'lish uchun talab qilinadigan shaxsning kasbiy va axloqiy fazilatlarini o'z ichiga oladi. [Puchkova, 2011]. .

N.A. Belenyuk fikricha talabalarning og'zaki nutqida yuqoridagi ko'nikmalarning shakllanishini baholash mezonlari quyidagilardir:

1. Kommunikativ vaziyatda harakat qilish qobiliyati (muloqotning ohangi, aloqa usuli, aloqa joyi, kommunikativ maqsad va istak).

2. Talabalarning nutqiy xulq-atvorining o'xshash vaziyatdagi ona tilida so'zlashuvchi nutqiy xatti-harakatlar modeliga muvofiqligi.

3. Muloqot sheriklarining kommunikativ maqsadlari va niyatlarini aniqlashning to'g'riligi.

4. Muloqot jarayonida ma'lum bir kommunikativ istakni amalga oshirish va maqsadga erishishda og'zaki muloqot formulalarining maqsadga muvofiqligini aniqlashning to'g'riligi.

5. Muayyan kommunikativ niyatlarni amalga oshiradigan nutq aloqasi formulalaridan foydalanishning maqsadga muvofiqligi, foydalanilgan leksik va grammatik vositalarning vaziyat normasi va milliy madaniy kontekstga muvofiqligi bilan belgilanadi [Beleniuk, 2008, 18-19bb].

shakllantirish darajasini aniqlash *past-o'rta-yuqori* shkala bo'yicha beshta mezon bo'yicha amalga oshirilishi mumkin :

1) muloqot jarayonida chet tilida ona tilida so'zlashuvchilarning ijtimoiy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatni o'rnatish qobiliyati;

2) ularning ijtimoiy-madaniy voqeligini to'g'ri talqin qilish qobiliyati;

3) muayyan vaziyatda til vositalarini to'g'ri tanlash qobiliyati;

4) vaziyatga mos xulq-atvor strategiyasini tanlash qobiliyati;

5) kompetentsiya darajasini oshirish uchun o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati [Bobrikova , 2014, 14-b] .

Shunday qilib, chet tillarini o'qitishda talabalarning sotsiolingvistik

kompetentsiyasining shakllanish darajasi ularning talaffuz, umumiy leksika va frazeologik birliklar madaniy komponent, og'zaki muloqot formulalari, maqollar, matallar, kinoyali iboralar, shuningdek, turli ijtimoiy qatlamlar vakillarining nutq xususiyatlarini tan olish va ushbu vaziyat uchun nutq vaziyatining adekvat modelini tanlash uchun nutqni tahlil qilish qobiliyati darajasida nutqni ijtimoiy farqlash nuqtai nazaridan sotsiolingvistik bilimlarni o'zlashtirish chuqurligiga bog'liq..

Shunday qilib, chet tillarini o'qitishda talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasining shakllanish darajasi ularning talaffuz, madaniy komponent, og'zaki muloqot formulalari, maqollar, matallar, kinoyali iboralardan iborat lug'at va frazeologik birliklar darajasida nutqni ijtimoiy tabaqalash aspektidagi sotsiolingvistik bilimlarni o'zlashtirish chuqurligi, shuningdek, turli ijtimoiy qatlamlar vakillarining nutq xususiyatlarini tan olish va ushbu holat uchun nutq vaziyatining adekvat modelini tanlash uchun nutqni tahlil qilish qobiliyatiga bog'liq.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Beleniuk N.A. Формирование социолингвистической компетенции студентов младших курсов технического вуза в процессе обучения устному общению (английский язык, базовый курс): Diss .ped. f.n.- Yaroslavl, 2008. - 164 bb.

2. Bobrikova O.S. Bo'lajak tarjimonlarning sotsiolingvistik kompetentsiyasini shakllantirish: diss. avtoreferat. Diss .ped. f.n..- Tula, 2014. – 25-b.

3.Gustomyasova T.I. Методика формирования социолингвистической компетенции студентов на материале E-mail-проектов:Diss .ped. f.n. - Volgograd, 2010. - 217 p. // Elektron resurs: http://www.dissercat.com/content/metodika-formirovaniya-otsiolingvisticheskoi-kompetentsii-studentov-na-materiale-e-mail-pro.

4. Zueva L.F. Формирование социолингвистической компетенции

студентов вузов физической культуры: Diss . ped.f.n. - Malaxovka, 2002. - 180 b.

5.Puchkova Yu.L. Формирование социолингвистической компетенции будущих специалистов сферы туризма и сервиса в условиях ысшего профессионального образования: Diss . ped.f.n.- Chita, 2011. 208- b. Elektron resurs: http://www.dissercat.com/content/formirovanie-sotsiolingvisticheskoi-kompetentnosti-budushchikh-spetsialistov-sfery-turizma-i.

